

לפרשת וארא: נאקת בני ישראל

"וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל ... ואזכור את בריתי".

בתחילת הופעתו של עם ישראל כעם פעיל בעולם, ובראשית סיפור גאולת מצרים, הופיעה הזעקה לישועה. תפילה ראשונית, גולמית, שהתורה מכנה אותה במונחים: אנחה, שועה, זעקה, ו-אנקה. (שמות ב, כג-כד). המשותף לכל הפעולות הללו הוא העדר תוכן מסודר של פניה אל ה'. אין בקשה מוגדרת, ובוודאי לא קיים עדיין מבנה של 'שבח-תפילה-הודיה' שעליו המליצו חז"ל כסדר התפילה הרצוי, בעקבות דגמי תפילות משוכללים יותר, המופיעים בתנ"ך מימי האבות ועד ימי גלות בבל ובית שני.

כאשר נתן הקב"ה למשה אות: 'בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה', התוהו בפניו את המסלול שעם ישראל עתיד לעבור בהנהגתו של משה משעבוד מצרים עד מעמד הר סיני. מן הזעקה הראשונית, הגולמית לישועה, שאינה מנסחת עדיין את שמו של הא-ל ואת המתחייב מן ההכרה בו, ועד לקבלה שלמה של תורה ומצוות, שבכללה זה גם סדרי פולחן קבועים, בקרבנות ובתפילה. זו היא התנועה המתוארת במליצת הח"ן כמעבר ממ"ט שערי טומאה עד חמשים שערי קדושה. ראשית הפניה של עם ישראל לקדוש-ברוך-הוא היתה בנאקה הראשונית, ושיא שכלולה, בכניסתו של כהן גדול לפני ולפנים ביום הכפורים לכפר על המקדש, הכהנים ועם ישראל כולו.

דומה הדבר להתפתחותו של תינוק, שבתחילה אין הוא יודע אלא לפעות ולבכות כשהוא רעב או סובל מאי-נוחות. ככל שהילד מתבגר מצפים ממנו שייטיב להגדיר ולנסח את צרכיו, ובמקביל, שגם אופן הבקשה שלו יהיה לפי נוהל הנימוס המקובל. עד למעלת האדם הבוגר, שיכול לדחות סיפוקים, למתן את הבעת הצרכים שלו, לשקול איך ומתי ולמי לפנות באיזה בקשה לפתרון של בעיה וצורך. יתר על כן, התקשורת היוזמה על ידי התינוק אל אמו בשלב הראשוני היא רק בפעיה ובכיה לבקשת מילוי צרכיו. ככל שהוא מתבגר, טיב הקשרים שלו עם האם והאב מקבל היבטים נוספים, משמעותיים וערכיים יותר. אם מערכת הקשרים שבין ילד להוריו ממשיכה להיות מבוססת על תביעת צרכים וסיפוקם – זוהי מערכת דלת ערך למדי. בדרך כלל, גם ילדים וגם הורים מצפים לקשר בעל משמעות רבה יותר. (למעט מתבגרים בתקופת ההתנערות מן ההורים, שלדידם אפילו הצורך להעזר בהורים הוא נטל רב מנשוא לפעמים, אבל, ב"ה, לרוב צולחים את הגיל הקשה הזה וחוזרים לבסס קשר בעל עומק ואיכות נפשית ורוחנית גבוהה יותר, ככלות ימי הסער והפרץ של הגיל הזה). העבודה המפותחת של העם הבוגר: 'לעבדו ככל לבבכם ובכל נפשכם' אינה מתמצה בבקשת 'בני חיי ומזוני' ואף לא בבקשת גאולה וישועה בלבד, אלא במערכת מורכבת ועמוקה של התקשרות עם הקדוש-ברוך-הוא, דבקות בו, וגיילוי שכינתו באדם ובעולם.

חלק מסיפור החניכה, מתהליך ההתבגרות של עם ישראל היוצא ממצרים ונודד במדבר, נועד ללמד אותם שלא כל קושי מצדיק התנהלות 'ינקותית' של בכי וזעקה. התלונות על המים והמזון החוזרות ונשנות, לעתים הן מוצדקות, אך הן מנוסחות באופן שאינו ראוי למעמדם החדש כבני חורין שחוו כבר את יציאת מצרים, השחרור מעבדות, מעמד הר סיני, קבלת עול מצוות ואחריות בוגרת. אין מצפים מנער בר-מצוה שיתנהג כתינוק כשהוא צמא. ולכן, חלק מתלונותיהם של בני ישראל במדבר, במיוחד אלו המנוסחות בסגנון בכיני וקנטרני, נתקלות בתגובה חריפה של ה' ומשה נביאו.

אבל, יש גם מחיר להתבגרות, להתמסדות, לנימוסים, לחינוך ולדרך ארץ – אבדן התמימות הראשונית. יש עוצמה בפעיה של התינוק שאובדת עם ההתבגרות, החכמה או התחכום. מצד אחד אפשר לראות את פעית התינוק כפעולה פרימיטיבית ביותר, כמו חייתית, שהרי גם בעלי החיים מביעים כך את רצונותיהם וצרכיהם הבסיסיים. ואילו מותר האדם מן הבהמה ניכר בתפילה, בבקשה ובתחינה, ולא בזעקה ובשוועה. אבל מצד אחר, הפעיה הראשונית הזאת בטהרתה ובעצמתה, מעוררת אצל האם תגובה מקבילה, עזה וראשונית יותר מאשר שיחה מנומסת ביישוב הדעת ההולכת סחור סחור סביב אל המטרה ומגיעה רק בשלב מתקדם יותר להבעה של צורך ובקשה כלשהם. לעתים, אובדן היכולת הראשונית והטבעית לבכי, מצביע דווקא על כשל וחסימה רגשית, כאשר מרוב נימוסים, חינוך לדרך ארץ ושליטה עצמית, איבד האדם את היכולת לבטא ואולי חלילה אפילו לפגוש ולהכיר, את טבעיות רגשותיו הראשוניים.

מן הסתם, מ"פ בגולני שיצא לחופשת שבת, יגיע הביתה ביום חמישי בערב, יכנס למטבח ויפרוץ בבכי כשהוא ממלמל 'אמא אני רעב', לא יעורר אצל אמו את אותם רגשות הזדהות ותמיכה כמו כשעשה זאת בעריסה עשרים וחמש שנים קודם לכן. היא תבין מייד שמהו לא תקין במצבו הנפשי ומן הסתם תפנה להתייעץ עם קצין בריאות הנפש היחידתי או מומחה אחר לתחום זה. אולם אם יכנס הביתה ויתפרק באופן דומה מצער ויגון, כיון

שר"ל חבר שלו נהרג לידו השבוע בפעולה, אחרי שבמשך כל השבוע היה עליו לשמור על ארשת פנים של קור רוח ואיפוק כלפי חייליו והמשפחה השכולה, וכעת הוא יכול להרשות לעצמו להתפרק בבית ההורים – אזי יתקבל בכיו כמעשה הנכון לאותה העת, ולא כנסיגה התפתחותית לשלב הינקות. והוא יזכה למירב התמיכה והאהדה שההורים יכולים לספק לו לעת כזאת.

משום כך, האנחה, הצעקה והאנקה לא בטלו מן העולם. יש מצבים ויש צרכים, שמצדיקים שוועה. עניינו של האדם הבוגר הוא לדעת להבחין מתי יש לכך מקום. גם התורה וחכמים התקינו במקומות מסוימים בסדרי התפילות מרחב שבו ניתן ביטוי לקריאות הראשוניות והפשוטות יותר. בראש ובראשונה מקובל להסביר כך את תקיעת השופר של ראש השנה כביטוי של הפעיה הבסיסית, הטרום-דיבורית, ולכן: הכלל-אנושית, התואמת את ראשית האדם ביום הבריאה. יש לכך מקום גם בשאר התפילות של האדם.

יסוד הדברים בזהר לפרשת שמות (יט ב – כ א, בתרגום לעברית):

אמר רבי יצחק: שלשה עניינים כאן, אנחה, שוועה, צעקה, וכל אחד נבדל מן האחר. אנחה, כתוב 'ויאנחו בני ישראל', צעקה, שכתוב 'ויצעקו', שוועה, שכתוב 'ותעל שועתם'. וכל אחד נבדל לעצמו, ואת כולם עשו ישראל... אמר רבי יצחק: ... צעקה - שצועק ואינו אומר כלום.

אמר רבי יהודה: הלכך גדולה צעקה מכולן, שצעקה היא בלב. זה הוא שכתוב 'צעק לבם אל יי'.

צעקה וזעקה דבר אחד הוא, והיא קרובה להקב"ה יותר מתפלה ואנחה. שכתוב: 'כי אם צעוק יצעק אלי שמע אשמע צעקתו'. אמר רבי ברכיה: בשעה שאמר הקב"ה לשמואל: 'נחמתי כי המלכתי את שאול למלך', מה כתוב? 'ויחר לשמואל ויצעק אל יי' כל הלילה', הניח הכל ולקח צעקה, משום שהיא קרובה לקודשא בריך הוא יותר מכולן. זה הוא שכתוב 'ועתה הנה צעקת בני ישראל באה אלי'.

תנו רבנן: זה שמתפלל ובוכה וצועק עד שלא יכול [אפילו] למלמל בשפתיו, זו תפילה שלמה, שהיא בלב, ולעולם אינה חוזרת ריקם. אמר רבי יהודה, גדולה צעקה שקורעת גזר דינו של אדם מכל ימיו. רבי יצחק אמר גדולה צעקה שמושלת על מדת הדין של מעלה, רבי יוסי אמר גדולה צעקה שמושלת בעוה"ז ובעוה"ב, בשביל צעקה נוחל האדם העוה"ז והעוה"ב, שכתוב: (תהלים קז) 'ויצעקו אל ה' בצר להם ממצוקותיהם יצילים'.